

ગુજરાત મેં રચિત કતિપય દિગમ્બર જૈન-ગ્રન્થ

પન્ડ્રહ શતાબ્દિયોં સે ભી અધિક સમય સે ગુજરાત ઔર રાજસ્થાન જૈન ધર્મ કે કેન્દ્ર રહે હૈન્। યહાં જૈનોં મેં સબસે અધિક બસ્તી શવેતામ્બરોં કી હૈ। સમસ્ત શવેતામ્બર આગમ ઇંશુ કી પાંચવી શતાબ્દી મેં સૌરાષ્ટ્ર કે બલભીપુર મેં એક સાથ લિપિબદ્ધ કિયા ગયા થા। આગમોં કી બહુતેરી ટીકાએ ઇસી પ્રદેશ મેં લિખી ગઈ હૈન્। ઇતના હી નહીં લેકિન સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ એવં પ્રાચીન ગુજરાતી-રાજસ્થાની કે લલિત તથા શાસ્ત્રીય વાડ્યમય કે સભી પ્રથોં કે નિરૂપક જૈન શવેતામ્બર સાહિત્ય કા જિતના વિકાસ ગત પ્રાય: એક હજાર વર્ષોં મેં ઇસ પ્રદેશ મેં હુઅા ઉતના ભારત મેં ઔર કહીં ભી નહીં હુઅા હૈ। યથાપિ આજ ગુજરાત મેં દિગમ્બર જૈનોં કી જનસંખ્યા પ્રમાણ મેં અલ્પ હૈ, તથાપિ એક સમય મેં ઉનાંની સંખ્યા બહુત રહી હોયી। અભી તો ઉનાંની સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ કે થોડે હી અવશેષ બચે હુએ હૈન્, ઇતને પ્રાચીન એવં વિરલ હૈન્ કી ગુજરાત કે સમગ્ર જૈન સાહિત્ય કે ઇતિહાસ કી દૃષ્ટિ સે વે અતિ મહત્વપૂર્ણ હૈન્।

આચાર્ય જિનસેનકૃત ‘હરિવંશપુરાણ’ તથા આચાર્ય હરિષેણકૃત ‘વૃહત્કથાકોશ’ યે દો સંસ્કૃત ગ્રન્થ દિગમ્બર સાહિત્ય કી પ્રાચીનતમ ઉપલબ્ધ રચનાઓં મેં સે હૈન્। યે દોનોં કૃતિયાં ‘વર્ધમાનપુર’ અર્થાત્ સૌરાષ્ટ્ર મેં આયે હુયે બઢવાણ મેં લિખી ગઈ હૈન્ ‘હરિવંશપુરાણ’ કી રચના શક સં. ૭૦૫ (વિ. સં. દ૩૬ - ઈ. સત્ર ૭૮૩) મેં હુઈ ઔર ‘વૃહત્કથાકોશ’ કી રચના વિ. સં. ૬૮૬ અર્થાત શક સં. ૮૫૩ (=ઈ. સત્ર ૬૩૧-૩૨) મેં -- જ્યૌતિષાસ્ત્ર કી દૃષ્ટિ સે જબ ખર નામક સંવત્સર પ્રવત્તમાન થા, તબ હુઈ। જિનસેન ને રચનાવર્ષ શક સંત્રત મેં બતાયા હૈ ઔર હરિષેણ ને વિક્રમ એવં શક દોનોં મેં।

દિગમ્બર સમ્પ્રદાય કે ઉપલબ્ધ કથાસાહિત્ય મેં કાલાનુક્રમ કી દૃષ્ટિ સે ‘હરિવંશપુરાણ’ તૃતીય ગ્રન્થ હૈ, ઇસ હકીકત સે ઉસકે મહત્વ કા ખયાલ સહજ હી આએગા; ઉસસે પૂર્વ કે દો ગ્રન્થ હૈન્ આચાર્ય રવિષેણ કા ‘પદમચરિત’ ઔર જટા-સિસ્હનંદિ કા ‘વરાંગચરિત’। ઇન દોનોં કા ઉલ્લેખ ‘હરિવંશપુરાણ’ કે ફહ્લે સર્ગ મેં હી કિયા ગયા હૈ।

‘હરિવંશપુરાણ’ બારહ હજાર શલોક પ્રમાણ કા ૬૬ સર્ગોં મેં વિમાજિત વૃહદ ગ્રન્થ હૈ। બાઇસવે તીર્થિકર નેમિનાથ જિસ વંશ મેં ઉત્પન્ન હુયે થે ઉસ વંશ કા આર્થિત હરિવંશ કા વૃત્તાન્ત ઇસકા વર્ણ વિષય હૈ। ઇસ ગ્રન્થ કી પ્રશસ્તિ મેં જિનસેન ને કહા હૈ કી સૌરોં કે અધિમંડલ અર્થાત્ સૌરાષ્ટ્ર પર જબ જયવહરાહ નામક રાજા કા શાસન થા, તબ કલ્યાણ સે જિસકી વિપુલ શ્રી વર્ધમાન હોતી હૈ એસે વર્ધમાન-નગર મેં પાશ્વનાથમન્દિરયુક્ત નન્દરાજવસતિ મેં ઇસ ગ્રન્થ કી રચના હુઈ। પ્રશસ્તિ મેં ઔર ભી કથન હૈ કી દોસ્તટિકા નામક સ્થાન મેં તીર્થિકર શાન્તિનાથ કે મન્દિર મેં પ્રજા ને ઇસ ગ્રન્થ કા પૂજન કિયા। ઇસ દોસ્તટિકા કે સ્થાન કે બારે મેં અભી કોઈ નિર્ણય નહીં કિયા જા સકતા, ફિર ભી વહ બઢવાણ કા સમીપવર્તી હોય યહ તો નિશ્ચિત હૈ ઈ. સત્ર વઢવાણ કે રાજા જયવહરાહ કે બારે મેં વિશેષ માહિતી ઇસ પ્રશસ્તિ મેં સે પ્રાપ્ત નહીં હોતી હૈ। તથાપિ કન્નોજ કે પ્રતિહાર રાજા મહીપાલ કા શક સં. ૮૩૬ (ઈ. સત્ર ૬૧૪) કા જો એક તામ્રપત્ર સૌરાષ્ટ્ર કે ડાલા ગાંદ મેં સે મિલા હૈ ઉસસે જ્ઞાત હોતા હૈ કી ઉન દિનોં વઢવાણ મેં ચાપ વંશ કે રાજા

ધરણિવરાહ કા શાસન થા ઔર વહ પ્રતિહારોં કા સામન્ત થા । વઢવાળ કે રાજ્યકર્તાઓને ઇન વરાહાન્ત નામોને એક સ્વાભાવિક અનુમાન કિયા જા સકતા હૈ કે 'હરિવંશપુરાણ' કી પ્રશસ્તિ મેં જિસકા ઉલ્લેખ હૈ વહ રાજા જયવરાહ ઉપર્યુક્ત ધરણિવરાહ કા ચાર-પાંચ પીઢી પૂર્વ કા પૂર્વજ હોગા । યહ તો સ્પષ્ટ હૈ કે યે રાજવી ચાપ અર્થાતું ચાવડા વંશ કે થે ।^१ તદુપરાન્ત 'હરિવંશ' કાર જિનસેન ને અપની રચના ગિરનાર પર કી । સિંહવાહની શાસનદેવી કા જો ઉલ્લેખ કિયા હૈ ઇસસે જ્ઞાત હોતા હૈ કે ઈશુ કે આઠવેં શતક તક કે પુરાને કાલ મેં ગિરનાર પર નેમિનાથ કી શાસનદેવી અમ્બિકા કા મન્દિર વિવ્યમાન થા ।

હરિષેણ કે 'બૃહત્કથાકોશ' કી રચના ઇસ 'હરિવંશપુરાણ' સે ડેઢ શતક કે બાદ હુર્દી । સાઢે બારહ હજાર શ્લીકપ્રમાણ કે ઇસ ગ્રન્થ મેં વિવિધ-વિષયક ૧૫૭ જૈન ધર્મ-કથાએ દી ગઈ હૈનું । ઉસકે કર્તા ને અપના પરિચય મૌનિ ભટ્ટારક કે શિષ્ય કે રૂપ મેં દિયા હૈ । વહ કહતા હૈ કે જૈન મન્દિરોને સે સંકીર્ણ ચન્દ્ર જૈસી શુભ્ર ક્રાન્તિ સે યુક્ત હર્મ્યોને સે સમર ઔર સુવર્ણસમૃદ્ધ જનોને સે વ્યાપ્ત વર્ધમાનપુર મેં ઇસ કૃતિ કી રચના કી ગઈ થી । ઉન દિનોને વહાઁ ઇન્દ્રતુલ્ય વિનાયકપાલ નામક રાજા કા શાસન ચલ રહા થા । યહ વિનાયકપાલ મોચીજ કે ગુર્જર-પ્રતિહાર વંશ કા હી રાજા થા । વિદ્વાનોને મત સે વિનાયકહાલ, ક્ષિતિપાલ, દેરમ્બપાલ આદિ નામ ઇસ વંશ કે સુપ્રસિદ્ધ સન્નાટ મહીપાલ કે હી હૈનું (દેખિયે-કન્હૈયાલાલ મુન્શી: 'લોરી ઇટ વોખ ગુર્જરદેશ' ગ્રન્થ ૩, પૃષ્ઠ ૧૦૫ તથા ૧૦૮-૬) । બૃહત્કથાકોશ કે અન્ત મેં ઉસકે રચના સમય કે બારે મેં કર્તા ને જો તફસીલેં દી હૈનું ઉનસે યહ ખ્યાલ આતા હૈ કે જ્યૌતિષ કી ગરણના કે અનુસાર યહ ગ્રન્થ ૫ વીં અક્ટૂબર, ૬૩૧ સે ૧૩ વીં, માર્ચ ૬૩૨ કે દરમ્યાન કિસી સમય લિખા ગયા હૈ (દેખિયે, 'બૃહત્કથાકોશ' કો ડાંં ઉપાધ્યે કી પ્રસ્તાવના, પૃષ્ઠ ૧૨૧), ઔર ઇસમે રાજ્યકર્તા કે તૌર પર વિનાયકપાલ કા ઉલ્લેખ કિયા ગયા હૈ । દૂસરી ઓરાં, રાજા મહીપાલ કા એક દાનપત્ર ઈ૦ સં૦ ૬૩૧ કા પ્રાપ્ત હુઅની હોતા હૈ કે જિસસે પ્રતીત હોતા હૈ કે વિનાયક-પાલ ઔર મહીપાલ યે એક હી નૃપતિ કે દો નામ હૈનું ।

જિનસેન એવં હરિષેણ દોનોનો 'પુન્નાટ સંધ્ય' કે સાધુ થે । હરિષેણ ને અપને ગુરુ મૌનિ ભટ્ટારક કો 'પુન્નાટસંઘાસ્મબરસંનિવાસી' કહ કર વર્ણિત કિયે હૈનું ઔર જિનસેન ને સ્વગુરુ કીર્તિષેણ કે ગુરુબન્ધુ અમિતસેન કો 'પવિત્રપુન્નાટગરણાપ્રણીર્ગરણી' કે રૂપ મેં આલિખિત કિયે હૈનું; અર્થાતું પુન્નાટસંઘ દિગમ્બર જૈન સાધુઓનો એક સમુદ્યાય થા । પુન્નાટ દેશ કે નાંબ સે વહ પુન્નાટ કહ્યાયા । ખુદ હરિષેણ ને હી દો કથાઓને મેં જો નિર્દેશ કિયા હૈ ઉસકે અનુસાર પુન્નાટ દેશ દક્ષિણાપથ મેં સ્થિત થા ।

પ્રનેન સહ સછ્યોઽપિ સમસ્તો ગુરુવાક્યત: ।

દક્ષિણાપથદેશસ્થપુન્નાટવિષયં યયો ॥

(કથા ૬૩૧, શલોક ૪૦)

૧—વનરાજ ચાવડા ને ઈ૦ સં ૭૪૬ મેં અણહિલવાડ પાટરણ બસાયા । ઉસકે પૂર્વ પ્રાચીન ગુર્જર દેશ મેં ચાવડાઓનો કકમ સે કકમ તીન રાજ્ય થે---શ્રીમાલ મેં, વઢવાળ મેં ઔર પંચાસર મેં । ઈ૦ સં ૬૨૮ મેં મિલ્લમાલ અર્થવા શ્રીમાલ મેં 'બ્રાહ્માસ્મુર્તિસદ્ગાન્ત' નામક જ્યૌતિષ કે ગ્રન્થ કે રચયિતા આચાર્ય બ્રહ્મગૃસ્ત કહતે હૈનું કે ચાપવંશ કે તિલકરૂપ વ્યાગ્રમુહ રાજા જવ વહાઁ રાજ્ય કરતા થા તવ યહ ગ્રન્થ ઉન્હોને લિખા । વઢવાળ કે ચાપવંશ કા નિર્દેશ ઊપર કિયા ગયા હૈ । વનરાજ કા પિતા જયશિખરી ઔર ઉસકે પૂર્વજ પંચાસર કે શાસક થે ।

पुन्नाटविषये रम्ये दक्षिणापथगोचरे ।
तलाटबीपुराभिरुं बभूव परमं पुरम् ।

(कथा १४५, श्लोक ६)

दक्षिणापथ में भी पुन्नाट कण्टिक का एक भाग था । अद्यपर्यन्त इसके बारे में जो बहस हुई है (देखिये 'इंडियन कल्चर', ग्रन्थ ३, पृ० ३०३-१, पर ए० बी० सालेटोर का 'एन्शेयन्ट किंगडम ऑफ पुन्नाट', नामक लेख तथा 'कार्ये अभिनन्दन ग्रन्थ' में एम० जी० पाई का 'रूलर्स ऑफ पुन्नाट' नामक लेख), उसके अनुसार कावेरी और कपिनी नदियों के बीच का प्रदेश—जिसका मुख्य शहर कीत्तिपुर (अथवा किट्टुर) था—वही प्राचीन पुन्नाट प्रदेश है । यह स्पष्ट ही है कि 'पुन्नाट संघ' का नाम इस प्रदेश के नाम पर से ही रखा गया है । कण्टिक दिग्म्बर जैनों का केन्द्रस्थान था और आज भी है, लेकिन वहां के प्राचीन साहित्य में या लेखों में कहीं भी 'पुन्नाट संघ' का उल्लेख नहीं मिलता । कभी कभी किट्टुर संघ का उल्लेख प्राप्त होता है जिसका नाम पुन्नाट प्रदेश के पाटनगर किट्टुर पर से रखा गया है और इसी से शायद 'पुन्नाट संघ' विवक्षित हो सकता है । किन्तु यह तो निश्चित है कि विक्रम के नववें शतक के पूर्व ही कण्टिक-अन्तर्गत पुन्नाट का एक दिग्म्बर साधु समुदाय सौराष्ट्र में आकर विशेषतः वढवाण के नजदीक के प्रदेश में स्थिर हुआ था और अपने मूलस्थान के नाम से 'पुन्नाट संघ' नाम से प्रख्यात हुआ था । 'बृहत्कथाकोश' की अनेक कथाओं में दक्षिणापथ के नगरों का जो उल्लेख मिलता है वह भी इस इष्टि से ध्यान देने योग्य है । मध्यकालीन गुजरात का जैन साहित्य-विशेषतः प्रबन्ध साहित्य यह स्पष्टतया दिखलाता है कि उस समय में गुजरात में इसके अलावा दूसरे भी दिग्म्बर साधु-समुदाय थे तथा दिग्म्बर और श्वेताम्बरों के बीच अनेक विषयों में तीव्र स्पर्धा प्रवर्तमान थी । राजा सिद्धराज जयसिंह (ई. स. १०६४-११४३) के दरबार में श्वेताम्बर आचार्य वादी देवसूरी और दिग्म्बर आचार्य कुमुदचन्द्र के बीच जो प्रसिद्ध विवाद हुआ जिसमें आखिर कुमुदचन्द्र की पराजय हुई उसका निरूपण यशश्वन्द्ररचित समकालीन संस्कृत नाटक 'मुद्रितकुमुदचन्द्रप्रकरण' में किया गया है तथा इस घटना का चित्रण आचार्य जिनविजयजी के द्वारा प्रकाशित चन्द्रसमकालीन चित्रों में भी मिलता है ।

कण्टिकविनिर्गत दिग्म्बर साधु समुदाय सौराष्ट्र में स्थित हुआ यह हकीकत गुजरात एवं कण्टिक के सांस्कारिक सम्पर्क की इष्टि से महत्वपूर्ण है । यह समग्र विषय एक अलग अध्ययन का पात्र है । यह तो अब निश्चित हुआ है कि उन दिनों वढवाण पश्चिम भारत के दिग्म्बर जैन सम्प्रदाय का एक महाकेन्द्र था । दिग्म्बर साहित्य के दो सबसे प्रसिद्ध प्राचीन ग्रन्थ क्रमानुसार ठीक आठवीं और दशवीं शताब्दी में वढवाण में ही लिखे गये, तथा इसी नगर में रचित श्वेताम्बर साहित्य के प्रथम उपलब्ध ग्रन्थ जालिहरगच्छ के आचार्य देवमूरिक्त प्राकृत 'पद्मप्रभचरित' का रचनावर्ष सं० १२५४ (ई. स. ११९८) है ।

गुजरात की भूमि में ही हुए, इसके बाद के समय के, दो दिग्म्बर कवियों के बारे में अब मैं कुछ कहूँगा । ये दो कवि हैं जसकित्ति या यशःकीर्ति और अमरकीर्ति, जिन दोनों की कृतियाँ अपभ्रंश भाषा में लिखी हुई मिली हैं ।

यशःकीर्ति की दो अपभ्रंश रचनाएँ विदित हुई हैं । इनमें से एक 'पाण्डवपुराण' है, जिसमें जैन महाभारत की कथा अपभ्रंश पद्य में दी गई है । यह कृति वि० सं० ११७६ (ई. स. ११२३) में विलहसुत

હેમરાજ નામક શ્રાવક કી વિનતી સે નવગાંવપુર મેં લિખી ગઈ ।^૧ ઇસ નવગાંવપુર કા સ્થાન નિશ્ચિતરૂપ સે સ્થાપિત કિયા નહીં જા સકતા । યથકીર્તિ ગુણકીર્તિ કે શિષ્ય થે । તીર્થકર ચન્દ્રપ્રમ કી જીવની કા આલેખન કરને વાલી ઉનકી દૂસરી અપભ્રંશ કૃતિ હૈનું 'ચંદ્રપહુચરિત' । ઇસકી સંં ૧૫૭૧ મેં લિખી હુઈ ૧૫૦ પત્ર કી એક પાણ્ડુલિપિ મેરે મિત્ર પં અમૃતલાલ મોહનલાલ ને મુખે દી થી । 'ચંદ્રપહુચરિત' મેં રચનાવર્ષ નહીં દિયા હૈ, તથાપિ ઉસકો 'પાણ્ડવપુરાણ' કે રચનાકાળ કે અરસે મેં રખ દિયા જા સકતા હૈ, 'ચંદ્રપહુચરિત' કા ગન્થાગ્ર ૨૩૦૮ શલોકોનો કા હૈ । ઉસમે કર્તા ને જો ઉલ્લેખ કિયા હૈ ઉસકે અનુસાર હુંબડ જાતિ કે કુમારસિહ કે પુત્ર સિદ્ધપાલ કી વિનતી સે ગુર્જર દેશ મેં ઉમ્મત ગાંવ મેં ઉસકી રચના હુઈ । ઉમ્મત ગાંવ ઉત્તરગુજરાત મેં સ્થિત વડનગર કે સમીય કા ઉમતા ગાંવ હોગા । 'પાણ્ડવપુરાણ' કી રચના જિસ સ્થાન મેં હુઈ ઉસ નવગાંવપુર કા ભી ગુજરાત મેં હોના અસમ્ભવ નહીં હૈ, તથાપિ ઇસકે લિયે સ્પષ્ટ પ્રમાણ નહીં મિલા હૈ । મેરે પાસ કી પાણ્ડુલિપિ મેં સે 'ચંદ્રપહુચરિત' કે આદિ-અન્ત મેં સે ઐતિહાસિક હષ્ટચા મહત્વપૂર્ણ ભાગ યહાં રખતા હું ।

આદિ

'હુંબડકુલનહયલિ પુષ્પયંત વહુદેઉ કુમરસિહુ વિ મહત ।
તહં સુત ણિમ્મલગુણાગણવિસાલુ સુપ્રસિદ્ધ પભણહ સિદ્ધપાલુ ।
જમકિર્તિ વિવુહ કરિ તુહું પસાઉ મહ પૂરાઇ પાઇકબ્રમાઉ ।
ત ણિમુણિવિ સો ભાસેઇ મંદુ પંગલુ તોડેસાઇ કેમ ચંદુ ।'

અન્ત

ગુજરાદેયહ ઉમ્મતગામુ તહિ છઢાસુઉ હુઉ દોણણામુ ।
સિદ્ધઉ તહો ણંદણુ ભવ્યબન્ધુ જિણધ્યમ ભારિ જં દિણ્ણુ ખધુ ।
તસુ સુત જિદ્ધઉ બહુદેઉ ભવ્ય જિ ધમ્મકજિજ વિવ કલિઉ દબ્યુ ।
તહો લહુ જાયઉ સિરિકુમરસિહુ કલિકાલકરિદહુ હણણસિહુ ।
તસુ સુત સંજાયઉ સિદ્ધપાલુ જિણપુજદાણગુણગણરસાલુ ।
તહો ઉવરોહું ઇહ કિયઉ ગથુ હઉણ મુણમિ કિપિ વિ સત્થર્ગથુ ।
ઘતા । જા ચંદ્રદિવાયર સબ્વ વિ સાયર જા કુલપવ્ય ભૂવલઉ ।
તા યહુ પયદૃજ હિયઇ ચહુદૃઝ (ઉ) સરસાદેવિહિ મુહનિલઉ ।

ઇય સિરિચંદ્રપહુચરિએ મહાકઇજસકિર્તિવિરઝએ મહાભવસિદ્ધપાલ સવણભૂસણ સિરિચંદ્રપહ સામિણ-
ચ્વાણગસણણામ એયારહમો સંધી સમત્તો ॥'

ઇસ પાણ્ડુલિપિ કા હસ્તલેખ સૌરાષ્ટ્ર કે પૂર્વતટ પર કે ઐતિહાસિક નગર ધોધા મેં હુઅા થા ।
ઉસકી પુષ્પિકા ઇસ તરહ હૈ:-

- કસ્તૂરચન્દ કાસલીવાલ, 'પ્રણાસ્તિસંગ્રહ', જયપુર ૧૬૫૦, પ્રસ્તાવના, પૃષ્ઠ ૧૫ । હસ્તપ્રતિપદ્યક
ટિપ્પણી કે લિએ દેખિયે પૃષ્ઠ ૧૨૨-૨૭.

‘सं० १५७१ वर्षे आषाढ वदि १२ बुधे अद्यै ह धोधाद्रे गे श्रीचंद्रप्रभचत्यालये श्रीमूलसंघे सरस्वतीगच्छे बलात्कारगणे श्री कुंदकुंदाचार्यनव्ये भट्टारक श्रीपद्मनंदिदेवास्तत्पटे म० देवेन्द्रकीर्तिदेवास्तत्पटे म० श्रीविद्यानदिदेवास्तत्पटे म० श्रीमल्लभूषणदेवास्तत्पटालकार गच्छनायक जिनाज्ञाप्रतिपालक छत्रीसगुणविगजमान वइतालीसदोषनिवारक श्रीदार्थस्थैर्यगाम्भीर्यादिगुणविराजमान भट्टारक श्रीलक्ष्मीचंद्रदेवोपदेशात् हुबडज्ञातीय एकादशप्रतिमाधारक द्वादशविघतपश्चरणनिरत त्रिपंचास……’ (पाण्डुलिपि का अन्तिम पत्र लापता होने से पुष्टिका की आखिरी चन्द्र पंक्तियां नहीं मिलती।)

इसके बाद का ग्रन्थ है अमरकीर्तिकृत ‘छकम्मुवएसो’ ग्रथवा ‘षट्कर्मोपदेश’। यह श्रावकों के धर्म का आलेखन करनेवाला अपन्रंश काव्य है। इसकी रचना महीतट प्रदेश के गोद्रह (पंचमहाल जिले के गोधरा) में सं० १२७४ (ई० स० १२१६) में हुई है। २५०० पंक्तियों के इस ग्रन्थ का सं. १५४४ में लिखा हुआ हस्तलेख अपन्रंश और प्राचीन गुजराती के सुप्रसिद्ध विद्वान् स्व० प्रो० केशवलाल हर्षदराय ध्रुव ने सर्वप्रथम प्राप्त किया था।^१ तत्पश्चात् प्रो० मधुसूदन मोदी ने उसका सम्पादन किया और गायकवाड़स् प्रोरियेन्टल सिरीज में उसको प्रसिद्ध करने का आयोजन हो गया है। ‘छकम्मुवएसो’ के कर्ता अमरकीर्ति दिगम्बर सम्प्रदाय के माथुर संघ के चन्द्रकीर्ति के शिष्य थे। नागर कुल के गुणपाल एवं चचिचणी के पुत्र अम्बाप्रसाद की प्रार्थना से इस काव्य की रचना हुई। कर्ता के अपने ही कथन के अनुसार अम्बाप्रसाद उनका छोटा भाई था। इससे विदित होता है कि अमरकीर्ति पूर्वश्रम में नागर ब्राह्मण थे और बाद में उन्होंने दिगम्बर साधु की दीक्षा ली थी। उनका यह भी विधान है कि ‘छकम्मुवएसो’ की रचना के समय गोद्रह में चौलुक्य वंश के कर्णराजा का शासन प्रवर्त्तिमान था। गोद्रह के चौलुक्य राजाओं की शास्त्रा अणहिलवाड पाटण के चौलुक्य राजवंश से भिन्न है, और अमरकीर्ति ने जिसका उल्लेख किया है वह कर्ण उससे करीब सवा सौ वर्ष पूर्व के गुजरात के चौलुक्य नृपति कर्णदेव (सिद्धराज जयसिंह के पिता कर्ण सोलंकी) से भिन्न है।

‘छकम्मुवएसो’ की प्रशस्ति में अमरकीर्ति ने अपने अन्य सात ग्रन्थों का उल्लेख किया है:—

‘नेमिनाथचरित्र’, ‘महावीरचरित्र’, ‘यशोधरचरित्र’, ‘धर्मचरित्र टिप्पण’, ‘सुभाषितरत्ननिधि’, ‘चूडामणी’ और ‘ध्यानोदेश’। तदुपरान्त वह कहता है कि लोगों के आनन्ददायक बहुतेरे सस्कृत-प्राकृत काव्य भी उसने लिखे थे। परन्तु इनमें से एक कृति अभी मिलती नहीं है।

प्रमाण में प्राचीन काल में गुजरात में रचित दिगम्बर साहित्य की ये उपलब्ध रचनाएँ हैं।^२ यदि ऐसी अन्य कृतियों की भी खोज की जाय तो गुजरात के दिगम्बर सम्प्रदाय के इतिहास पर एवं तद्वारा गुजरात के सांस्कृतिक इतिहास पर ठीक-ठीक प्रकाश डाला जा सकेगा।

१. ‘छकम्मुवएसो’ के आदि-अन्त के अवतरण के लिए देखिये मोहनलाल दलिचन्द्र देसाई, जैन गुर्जर कवियों, भाग १, प्रस्तावना, पृ० ७६-७८; केशवराम शास्त्री, ‘आपणा कवियों’, पृ० २०४-५१।

२. प्राचीन गुजराती में भी थोड़ा कुछ दिगम्बर साहित्य मिलता है। श्री मोहनलाल देसाई ने (‘जैन गुर्जर कवियों’, भाग १, पृ० ५३-५५) मूलसंघ के भुवनकीर्ति के शिष्य ब्रह्मजिनदासकृत ‘हरिवंशरास’ (सं० १५२०), ‘यशोधर रास’, ‘आदिनाथ रास’ और ‘श्रेणिक रास’ का उल्लेख किया है। दिगम्बरकवि रचित पांच अज्ञात फागु-काव्यों का परिचय श्री अगरचन्द्र नाहटा ने दिया है (‘स्वाध्याय’ त्रैमासिक, पृ० १, अंक ४), जिनमें से रत्नकीर्ति का ‘नेमिनाथ फाग’ गुजरात के भड़ोच के नजदीक के गांव हांसोट में रखा हुआ है। गुजरात में रचित दिगम्बर साहित्य के उपरान्त गुजरात में जिनकी प्रतिलिपि की गई हो ऐसे दिगम्बर ग्रन्थों के लेखन-स्थान एवं लेखनवर्ष का अध्ययन यदि पाण्डुलिपियों की मुद्रित सूचियां आदि के आधार पर किया जाय, तो भी गुजरात के दिगम्बर सम्प्रदाय के प्रसार के बारे में स्थलकालहस्त्या बहुत कुछ ज्ञान प्राप्त हो सकता है।